

МОДИФІКАЦІЯ АЛГОРИТМУ АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ

MODIFICATION OF THE CONCEPTUAL METAPHOR ANALYSIS ALGORITHM

Крикніцька І.О.,

orcid.org/0000-0003-3143-8956

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Мета статті полягає у модифікації і апробації алгоритму аналізу концептуальної метафори на основі моделі, запропонованої Кьовечешем з метою подолати певну обмеженість традиційного аналізу у ракурсі теорії Дж. Лакоффа. Ґрунтуючись на ключових аспектах теорії Кьовечеша, запропоновано модель, що залучає чотири ланки аналізу, включаючи визначення концептуальної метафори «загального рівня»; виокремлення мапувань як набору відповідностей між елементами джерельного і цільового доменів; встановлення на основі відображень тих смислових фокусів джерела, які використовуються для концептуалізації одного або кількох аспектів цільового домену; виявлення нових мапувань в підметафорах, що є проєкціями виявлених смислових фокусів джерела на ціль.

У статті запропоновано певну модифікацію моделі Кьовечеша, враховуючи когнітивні механізми розширення концептуальних складників метафори, нарощування смислів і комбінування декількох базових концептуальних метафор. По-перше, обґрунтовано, що модель може бути застосовано до метафор, які відсутні у списку метафор Лакоффа, але відповідають критерію структурних і онтологічних концептуальних метафор, залучаючи базові концептуальні сценарії. По-друге, виявлено, що підметафори таких метафор, отримані на основі виявлення основного смислового фокусу джерела і встановлення нових картувань у проєкції на цільовий домен, у свою чергу, ґрунтуються на концептуальних метафорах загального рівня. По-третє, аналіз підметафор, у свою чергу, висвічує інші прототипові концептуальні метафори, з визначенням їх джерельних смислових фокусів, завдяки чому виділяються додаткові «нарощені» смисли. По-четверте, значення вихідної метафори є результатом інтеграції смислів всіх суб-метафор.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо застосування модифікованої моделі картування концептуальної метафори до аналізу концептуальної метонімії і метафтонімії.

Ключові слова: концептуальна метафора, підметафора; модель Кьовечеша, концептуальний фокус, алгоритм аналізу концептуальної метафори.

The aim of the article is to modify and validate an algorithm for the analysis of conceptual metaphor based on Kövecses' model, aiming to overcome certain limitations of traditional analysis within the framework of J. Lakoff's theory. Grounded in Kövecses' theory, the article proposes a model involving four stages of analysis: defining the «general-level» conceptual metaphor; identifying mappings as sets of correspondences between elements of the source and target domains; establishing, based on mappings, the source foci used to conceptualize one or more aspects of the target domain; identifying new mappings in sub-metaphors that project discovered semantic foci onto the target.

The article proposes a modification to Kövecses' model, considering cognitive mechanisms for extending metaphorical components, elaborating meanings, and combining multiple basic conceptual metaphors. First, it argues that the model can be applied to metaphors absent from Lakoff's list but meeting criteria of conceptual metaphors, involving basic conceptual scenarios. Second, it identifies that sub-metaphors of such metaphors, derived from identifying the primary semantic focus of the source and establishing new mappings projected onto the target domain, are grounded in primary-level conceptual metaphors. Third, the analysis of sub-metaphors, in turn, highlights other prototypical conceptual metaphors, with the identification of their source semantic foci, thanks to which additional elaborated meanings are distinguished. Fourth, the meaning of the original metaphor results from integrating the meanings of all sub-metaphors.

The perspective for future research is seen in applying the modified model of conceptual metaphor mapping to the analysis of conceptual metonymy and metaphonymy.

Key words: conceptual metaphor, submetaphor, Kövecses model, conceptual focus, conceptual metaphor analysis algorithm.

Постановка проблеми. Сучасна когнітивна лінгвістика пропонує різні моделі аналізу концептуальних метафор, під час вибору яких дослідники нерідко віддають перевагу теорії концептуальної метафори [14; 15; 16; 17]. Разом з тим, значну частину концептуальних метафор складно проаналізувати у ракурсі засадничої теорії Дж. Лакоффа [17], оскільки у таких метафорах не всі проєкції джерельного домену корелюють з образно-

схематичною структурою домена-мети, що не узгоджується з гіпотезою інваріантності Лакоффа [15]. Спроби подолання цієї прогалини здійснюються різними підходами, які дещо модифікують класичну модель Лакоффа.

Найбільш продуктивною, у цьому зв'язку, є, на наш погляд, модель аналізу, запропонована Кьовечешем [9; 10; 11; 12; 13], що опосередковує структурне картування між доменами

попередньою процедурою визначення у джерелі смислового фокусу або фокусів, що уможливило подальші проєкції елементів джерельного домену на цільовий. Оскільки така модель, незважаючи на її перспективність для аналізу концептуальних метафор, досі не апробована, наскільки нам відомо, ані в сучасній англійській зарубіжній лінгвістиці, ані вітчизняними дослідниками, у статті здійснюється спроба запропонувати алгоритм аналізу метафори, ґрунтуючись на ідеях Кьовечеша. В цілому дотримуючись алгоритму аналізу, що ґрунтується на концепції науковця, стаття впроваджує певні модифікації такої моделі, що умотивовані теоретичним і практичним компонентами дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасна когнітивна лінгвістика пропонує низку модифікацій класичної моделі Лакоффа, намагаючись подолати її певну обмеженість під час аналізу метафор, що є концептуальними, але «непрозорими» для картування, тобто у яких проєкції джерельного домену безпосередньо не корелюють з структурою домена-мети. Зокрема, дослідники пропонують представляти такі метафори як складені, що включають дві метафори [1; 2; 3; 4; 9; 10]. Це дозволяє ідентифікувати нетрадиційні проєкції як передбачувані наслідки основної структури.

У цьому зв'язку, Клауснер і Крофт [1] пропонують звузити сферу застосування вихідного домену шляхом уточнення концепту, що пояснює проєкції між доменами. Так, звуження джерельного домену в метафорі АРГУМЕНТ – ЦЕ БУДІВЛЯ утворює, у свою чергу, метафору АРГУМЕНТ – ЦЕ СТРУКТУРНА ЦІЛІСНІСТЬ БУДІВЛІ. Ця метафора базована на концепті «структурна цілісність», що дозволяє об'єднати цільовий домен Аргумент і джерельний домен Будівля, тоді як такі поняття, як димокід і водопровід, які у вихідній метафорі також є частиною концептуального обсягу джерела БУДІВЛЯ, не є промінантними. Водночас, у цій моделі аналізу залишається непрозорим критерій звуження джерельної області.

З іншого боку, такий критерій пропонується, на нашу думку, інтерактивною моделлю атрибуції властивостей (the interactive property attribution mode), що впроваджується Глуцксбергом [3] як одна з модифікацій класичної моделі Лакоффа. Згідно з цією моделлю, джерело може типізувати не одну, а кілька паралельних абстракцій, а виміри застосовності метафоричної категорії, запропонованої джерелом, визначаються ціллю. Ціль надає інформацію про те, які типи властивостей вона може «успадкувати» із джерела.

У свою чергу, модель Глуцксберга частково узгоджується з ідеєю «основного смислового фокусу», запропонованою Кьовечешем [9; 10; 11; 12; 13], згідно з якою «кожне джерело пов'язане з певним смисловим фокусом або фокусами, які асоційовані з конвенційною концептуальною метафорою (у термінах Лакоффа) і можуть вже безпосередньо відобразитися на ціль [13, с. 82]. Аналіз такої моделі дозволив нам виокремити чотири етапи аналізу, а саме: 1) спочатку ідентифікується концептуальна метафора «загального рівня»; 2) потім визначаються відображення, з яких вона складається; 3) на основі відображень встановлюються фокуси джерела, які використовуються для концептуалізації одного або кількох аспектів цільової області; 4) на заключному етапі встановлюються нові відображення (мапування) в підметафорах, що є проєкціями виявлених смислових фокусів джерела на ціль.

Аналіз підходів, пов'язаних з модифікацією моделі Лакоффа, дозволив дійти висновків щодо того, що всі запропоновані алгоритми структурування метафори спрямовані на вирішення одного і того ж завдання специфікації концептуальної метафори загального рівня, з тією різницею, що результатом уточнення стають або субметафори, або окремі концепти, що пояснюють співвідношення доменів. Водночас, ідея Кьовечеша є, на наш погляд, певною інтеграцією всіх альтернативних моделей аналізу концептуальної метафори. По-перше, вона пропонує інструменти для звуження джерела. По-друге, модель бере до уваги інтерактивні ролі джерела та цілі, дозволяючи визначити виміри застосовності джерела. По-третє, алгоритм аналізу Кьовечеша пояснює появу нових відображень у підметафорах. У зв'язку з цим, для аналізу метафори у контексті модифікованої версії теорії концептуальної метафори у статті обрано модель Кьовечеша.

Новизна статті і її певний внесок в проблему інтерпретації концептуальної метафори зумовлені тим, що у дослідженні модель Кьовечеша не лише апробовано і верифіковано практичним аналізом, але й уперше запропоноване часткове розвинення такої моделі.

По-перше, модель може бути застосована до метафор, які відсутні у списку метафор Лакоффа, але відповідають критерію структурних і онтологічних концептуальних метафор, а саме у них задіяні базові концептуальні сценарії [14, с. 206], з концептуалізацією більш абстрактної області в термінах більш конкретної [14; 15; 17], що відповідає характеристикам структурних і онтологічних метафор. По-друге, підметафори таких

метафор, отримані на основі виявлення основного смислового фокусу джерела і встановлення нових мапувань, у свою чергу, можуть ґрунтуватися на метафорах загального рівня, які вже наявні у традиційному списку концептуальних метафор Лакоффа.

Модифікація, запропонована у статті, не суперечить підходу Кьовечеша, оскільки співголосна с такими виокремленими науковцем когнітивними механізмами переосмислення концептуальних метафор, як розширення (*extension*), із появою у концептуальному обсязі джерела додаткових концептуальних складників, і поєднання (*combining*), тобто активації одночасно декількох базових концептуальних метафор [10, с. 47].

Постановка завдання. Мета статті полягає у модифікації і апробації алгоритму аналізу концептуальної метафори на основі моделі, запропонованої Ковечесом. Для досягнення мети необхідно виконати наступні завдання: 1) порівняти моделі модифікацій класичної моделі Лакоффа з обґрунтуванням переваг концепції Ковечеса; 2) виокремити ланки алгоритму аналізу концептуальної метафори, із обґрунтуванням певних модифікацій до обраної моделі Кьовечеша; 3) здійснити покроковий аналіз концептуальної метафори на основі запропонованого алгоритму аналізу.

Для реалізації завдань у статті застосована сукупність *методів дослідження*. Аналіз концептуальної метафори у ракурсі теорії Лакоффа і Джонсона [14; 15; 16; 17] здійснювався для опису процесу метафоричної концептуалізації на основі встановлення систематичного набору відображень між вихідною та цільовою областями метафори. Модель аналізу концептуальної метафори, впроваджена у праці на основі аналізу ідей Кьовечеша [9; 10; 11; 12; 13], орієнтована на визначення у концептуальному обсязі джерельного домену смислових фокусів, що дозволяють здійснити мапування на цільовий домен і виявити похідні підметафори. Така модель застосовується з певними модифікаціями, що стосуються аналізу отриманих підметафор і особливостей інтеграції їх значень у смисл вихідної метафори.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу обрано концептуальну метафору «СВІДОМІСТЬ – ЦЕ ЛАБІРИНТ», яка широко застосовується у постмодерністських і філософських текстах. Так, інтерпретація лабіринту як метафори пошуку самого себе [8] є наскрізною у таких текстах, як «Мінотавр» Ф. Дюрренматта, «Дім Астеріона» Х. Л. Борхеса, «Будинок з листя» М. Данілевського, «Веселий кут» Х. Джеймса, «Маг» Дж. Фаулза та інших постмодерністських творів. Зокрема, дослідниками виокремлюється

символічна метафора «Лабіринт – Внутрішнє Я», що проаналізована у ракурсі теорії концептуальної інтеграції, із виокремленням таких ознак родового простору метафори, як: (а) складність і заплутаність; (б) можливість заблукати в лабіринті і в «самому собі»; в) втрата орієнтації [7, с. 76].

У філософській літературі на такій концептуальній метафорі ґрунтуються метафоричні висловлення С. К'еркегора: «лабіринтова природа Я» [6, с. 479–480], юнгівське тлумачення лабіринту як символу несвідомого [5, с. 176], метафора Ф. Ніцше «Мінотавр свідомості» [18, с. 30]. В останній метафорі (метафтонімії) Мінотавр є метонімічним уособленням лабіринту.

Проаналізуємо метафору «СВІДОМІСТЬ – ЦЕ ЛАБІРИНТ», застосовуючи модель Кьовечеша. Структурні відображення, що визначають топографію цілі (далі по тексті – Ц), тобто домену Свідомість, та джерела (далі – Д), тобто домену Лабіринт, можуть бути схематично представлені у такий спосіб:

1. (Д) Закритий контейнерний простір → (Ц) Простір, що містить думки та почуття (вмістилище / контейнер);
2. (Д) Передбачає шляхи, що ведуть до виходу → (Ц) Шлях пізнання себе / самопізнання;
3. (Д) Тупики і перешкоди → (Ц) Когнітивний дисонанс, психологічні блоки;
4. (Д) Заплутаність лабіринту → (Ц) Складність свідомості.

Серед чотирьох відображень у джерельному просторі Лабіринт смисловим фокусом, що може використовуватися для концептуалізації цільової області, виокремлено фокус 2: Лабіринт передбачає шляхи, що ведуть до виходу. Проекція такого фокусу на ціль утворює субметафору: Пізнання себе / Самопізнання – це Вихід із лабіринту.

У субметафорі розвиваються додаткові смисли, асоційовані з джерельним доменом, а саме – відчуття свободи як звільнення від лабіринту. Такий розвиток значення відповідає одному з когнітивних механізмів переосмислення концептуальних метафор, виокремлених Ковечесом, а саме появу у концептуальному домені джерела додаткових концептуальних складників, із нарощування смислу (*elaboration*) метафори [10, с. 47].

Водночас, субметафора Самопізнання – це Вихід із лабіринту, отримана на основі визначення фокусу вихідної метафори, його проекції на ціль і нарощування смислу, співвідноситься, у свою чергу, з двома іншими концептуальними метафорами загального рівня (наявними у переліку концептуальних метафор Лакоффа): Усвідомлення – це Знаходження (виходу) (UNDERSTANDING IS

FINDING) і Знайдене рішення – це Вихід (вивільнення з контейнера) (DISCOVERED SOLUTION IS REMOVING FROM CONTAINER).

Набір відображень між вихідним і цільовим доменами метафори Усвідомлення – це Знаходження, може бути схематично представлено у такий спосіб.

1. (Д) Процес пошуку об'єкту або виходу із ситуації → (Ц) Шлях / процес подолання когнітивної невизначеності;

2. (Д) Досягнення мети пошуку – виявлення об'єкту або виходу → (Ц) Досягнення розуміння / усвідомлення;

3. (Д) Труднощі в пошуку → (Ц) Труднощі та перешкоди для розуміння / усвідомлення.

Серед трьох груп відповідностей між цільовим і джерельним доменами метафори виокремлюються два смислові фокуси концептуального простору Лабіринт, які можуть використовуватися для концептуалізації цільової області, а саме фокуси 1 і 2: Процес пошуку і Досягнення мети пошуку. Такі смислові фокуси у проекції на відповідні смислові елементи цілі утворюють дві підметафори: Подолання когнітивної невизначеності – Пошук, Усвідомлення / Розуміння – Вихід.

Інтерпретація метафори може залучати (залежно від когнітивного контексту інтерпретаторів) додаткові картування, засновані на філософських і літературних алюзіях до образу лабіринту як символу трансформації та повернення до себе [7; 8]. Такі метафори, у свою чергу, мають доступ до взаємопов'язаних концептуальних метафор, запропонованих Лакоффом: Знайдене рішення – це Вилучення з контейнера (Discovered Solution Is Removing from Container), Припинення перебування у певному стані – це Вихід з певної локації / простору (Stopping Being in A State Is Leaving A Location).

Картування першої із цих метафор «Знайдене рішення – це Вилучення з контейнера» схематично представимо у такий спосіб.

1. (Д) Процес відкриття або вилучення чогось із контейнера → (Ц) Процес пошуку рішення;

2. (Д) Вилучення з контейнера вимагає зусиль → (Ц) Для розуміння і вирішення проблеми необхідно докласти певні зусилля.

3. (Д) Зміна стану із закритого та прихованого на відкритий та доступний → (Ц) Зміна стану від невизначеності на ясність із відкриттям нових можливостей.

Серед трьох наборів відповідностей між джерельним і цільовим доменами для концептуалізації цільової концептуальної області використовуються такі смислові фокуси джерела, як 2 і 3:

Вимагає зусиль і Зміна стану з закритого на відкритий. Картування, із відображенням таких фокусів на ціль, призводить до появи двох підметафор: Зусилля для вирішення проблеми – Зусилля з відкриття контейнеру; Стан відкриття нових можливостей – Стан відкритого контейнеру.

Отже, значення вихідної метафори «СВІДОМІСТЬ – ЦЕ ЛАБІРИНТ» виходить за межі мапувань між вихідною та цільовою областями. Воно є результатом розширення відображень на основі когнітивного висвітлення (*highlighting*, у термінах теорії концептуальної метафори) нових компонентів цільової області, які стають проміжними завдяки визначенню і проекції на ціль смислових фокусів декількох базових концептуальних метафор, що активуються вихідною метафоричною структурою.

Вивідний смисл (*entailment*) метафори інтегрує значення всіх субметафор, утворених відображеннями смислових фокусів на ціль, що відповідає когнітивному механізму поєднання (у відповідності до концепції Кьовечеша [10, с. 47]) – появою у концептуальному обсязі джерела додаткових концептуальних складників. Відповідно, смисл метафори «Свідомість – це Лабіринт» включає такі компоненти: самопізнання дорівнюється виходу із лабіринту свідомості з відчуттям свободи, подоланням когнітивної невизначеності, страхів і відкриттям нових можливостей за межами замкнутого простору власного Я, для чого потребуються певні зусилля.

Висновки. У ході дослідження було апробовано алгоритм аналізу концептуальної метафори на основі моделі, запропонованої Кьовечешем, з метою подолати певну обмеженість традиційного аналізу у ракурсі теорії Дж. Лакоффа. Модель ґрунтується на виокремленні у концептуальній метафорі «загального рівня» смислових фокусів із концептуального обсягу джерельного домену і встановленням його відображень на цільовий домен, що залучає когнітивні механізми розширення концептуальних складників метафори, нарощування смислів і комбінування декількох базових концептуальних метафор.

У статті запропоновано певну модифікацію моделі Кьовечеша. По-перше, обґрунтовано, що модель може бути застосовано до метафор, які відсутні у списку метафор Лакоффа, але відповідають критерію структурних і онтологічних концептуальних метафор, залучаючи базові концептуальні сценарії. По-друге, виявлено, що підметафори таких метафор, отримані на основі виявлення основного смислового фокусу джерела і встановлення нових картувань у проекції

на цільовий домен, у свою чергу, ґрунтуються на концептуальних метафорах загального рівня. По-третє, аналіз підметафор, у свою чергу, висвічує інші прототипові концептуальні метафори, з визначенням їх джерельних смислових фокусів, завдяки чому виділяються додаткові «нарошені»

смишли. По-четверте, значення вихідної метафори є результатом інтеграції смислів всіх субметафор.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо застосування модифікованої моделі картування концептуальної метафори до аналізу концептуальної метонімії і метафтонімії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Clausner T., Croft W. Productivity and schematicity in metaphors. *Cognitive Science*, 1997. No. 21, Issue 3. P. 247–282.
2. Dobrovolskij D., Piirainen E. *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*. Amsterdam: Elsevier, 2005. 419 p.
3. Glucksberg S., McGlone M. S., Manfredi D. Property attribution in metaphor comprehension. *Journal of Memory and Language*, 1997. No. 36. P. 50–67.
4. Grady J. THEORIES ARE BUILDINGS. *Cognitive Linguistics*, 1997. No. 8, Issue 4. P. 267–290.
5. Jung C. G. et al. *Man and his symbols*. New York, London: Anchor Press/Doubleday. 319 p.
6. Kierkegaard S. *Either / Or. A fragment of life*. London: Penguin, 1843 / 1992. 640 p.
7. Kravchenko N., Markova Yu. Symbolic metametaphors in Borges' «The house of Asterion». *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*, 2024. No. 9, Issue 1. P. 67–83.
8. Kravchenko N., Prokopchuk M. Symbolic metaphors in Durrenmatt's «The Minotaur» within mythological, post-modern and existentialist contexts. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Philological Sciences»*, 2024. No. 1, Issue 27. P. 111–127.
9. Kövecses Z. Recent developments in metaphor theory: Are the new views rival ones? *Review of Cognitive Linguistics*, 2011. No. 9, Issue 1. P. 11–25.
10. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010. 375 p.
11. Kövecses Z. Conceptual metaphor theory. Some criticisms and alternative proposals. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 2008. No. 6. P. 168–184.
12. Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 314 p.
13. Kövecses Z. The scope of metaphor. In: A. Barcelona (Ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (p. 79–92). Berlin: Mouton de Gruyter, 2000.
14. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. In: A. Ortony (Ed.). *Metaphor and Thought* (p. 202–51). New York: Cambridge University Press, 1993.
15. Lakoff G. The Invariance Hypothesis: Is abstract reason based on Image Schemas? *Cognitive Linguistics*, 1990. No. 1. P. 39–74.
16. Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: New York Basic Books, 1999. 624 p.
17. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press, 1980. 242 p.
18. Nietzsche F. *Beyond good and evil: prelude to a philosophy of the future*. Cambridge: Cambridge university press, 2002. 193 p.
19. Steen G. From linguistic to conceptual metaphor in five steps. In R. Gibbs & G. Steen (Eds.) *Metaphor in Cognitive Linguistics* (p. 57–77). Amsterdam: John Benjamins, 1999.
20. Stefanowitch A. Words and their metaphors. A corpus-based approach. In A. Stefanowitch & S. Th. Gries (Eds.) *Corpus-based Approaches to Metaphor and Metonymy* (p. 63–105). Berlin: Mouton de Gruyter, 2007.